

Nikola Jakšić

Minijature 15. stoljeća u psaltiru iz Franjevačkog samostana u Kamporu na Rabu

Nikola Jakšić
 Odjel za povijest umjetnosti
 Sveučilište u Zadru
 Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
 HR - 23 000 Zadar

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
 Primljen / Received: 10. 2. 2013.
 Prihvaćen / Accepted: 17. 6. 2013.
 UDK: 091.31
 75.057

The article focuses on a fifteenth-century Psalter which was kept in the Franciscan Convent of St. Euphemia on the island of Rab until 1986 when it was stolen and destroyed. Based on the existing reproductions and meagre descriptions in the scholarly literature, the writer of the article attempts to reconstruct the structure of the destroyed codex and the illuminations which belonged to it. He draws attention to the fact that one folio has been preserved in a private collection in Bologna, and he is presenting this for the first time to the Croatian scholarly public. As the scholarship has already established, the initials of this Psalter were illuminated by Giovanni di Antonio da Bologna.

Ključne riječi: *psalter, illumination, Giovanni di Antonio da Bologna, Franciscan Convent, Rab, fifteenth century.*

Psaltir o kojemu će biti riječi bio je čuvan do 1986. godine u Franjevačkom samostanu Sv. Eufemije u Kamporu na otoku Rabu. Spomenute je godine ukraden, a sutradan su ga uhvatili ribari u svoje mreže nedaleko od otoka. Bio je posve uništen, ispisani i oslikani foliji bili su isprani; jednom riječju, značajan primjerak otočke spomeničke baštine zauvijek je izgubljen.¹ O neslavnom događaju, koliko je meni poznato, javnost nije bila izviještena. Stoga sam se, u pripremi izložbe koja je tematizirala umjetničku baštinu Franjevačke provincije Sv. Jeronima, a koja je svečano otvorena 16. prosinca 2010. godine u Klovićevim dvorima u Zagrebu, uputio zajedno s kolegom Igorom Fiskovićem na Rab s nakanom da se utvrdi stanje umjetničke građe predviđene za navedenu izložbu.² Među ostalima odabranim umjetninama nakana mi je bila izložiti i iluminirani psaltir 15. stoljeća, pored ostalog i stoga što je o atribuciji njegovih minijatura nedugo prije toga pisalo dvoje talijanskih autora s jedinstvenom ocjenom o tome da su nastale u ateljeu Giovannija di Antonija da Bologne, minijaturista djelatnog na Apeninskom poluotoku u drugoj četvrtini 15. stoljeća. Koliko je meni poznato, prvi tu atribuciju iznosi Massimo Medica, vrstan stručnjak na tom polju, inače ravnatelj u Museo Civico u Bologni, i to u enciklopedijskom tekstu o rečenom slikaru.³ Naime,

talijanski su stručnjaci udruženim snagama iznjedrili izvanredno važno djelo enciklopedijskog karaktera pod naslovom *Dizionario biografico degli miniatori italiani*, tiskano 2004. godine. U enciklopedijskom tekstu, dakako, nije bilo prilike sustavnije elaborirati atribuciju pa se autor morao zadovoljiti time da samo spomene rapski psaltir, svrstavajući ga među ostale rukopise koje je oslikao Giovanni di Antonio da Bologna. Nedugo zatim, već 2006. godine, na međunarodnom znanstvenom skupu održanu u Zadru, Federica Toniolo pojašnjava predloženu atribuciju svoga kolege, uspoređujući ilustraciju *insipiensia* (bezumnika) iz rapskog psaltira s *insipiensom* Giovannija di Antonija da Bologne na sačuvanom foliju u Berlinu iz nekog izgubljenog psaltira, čime je samo dodatno potvrdila već ranije uspostavljenu atribuciju.⁴

O gubitku vrijedna rukopisa pisao sam u katalogu spomenute izložbe o umjetničkoj baštini Franjevačke provincije Sv. Jeronima, uspoređujući ga s drugim psaltirima sačuvanim kod zadarskih franjevaca, jer su oba kodeksa nastala u približno isto vrijeme i jer su oba posjedovala ilustrirane inicijale istovjetne tematike.⁵ Iako sam u samom početku, nakon neugodne spoznaje o gubitku vrijedna rukopisnog kodeksa bio pomalo obeshabren, ipak sam se doskora upustio u potragu

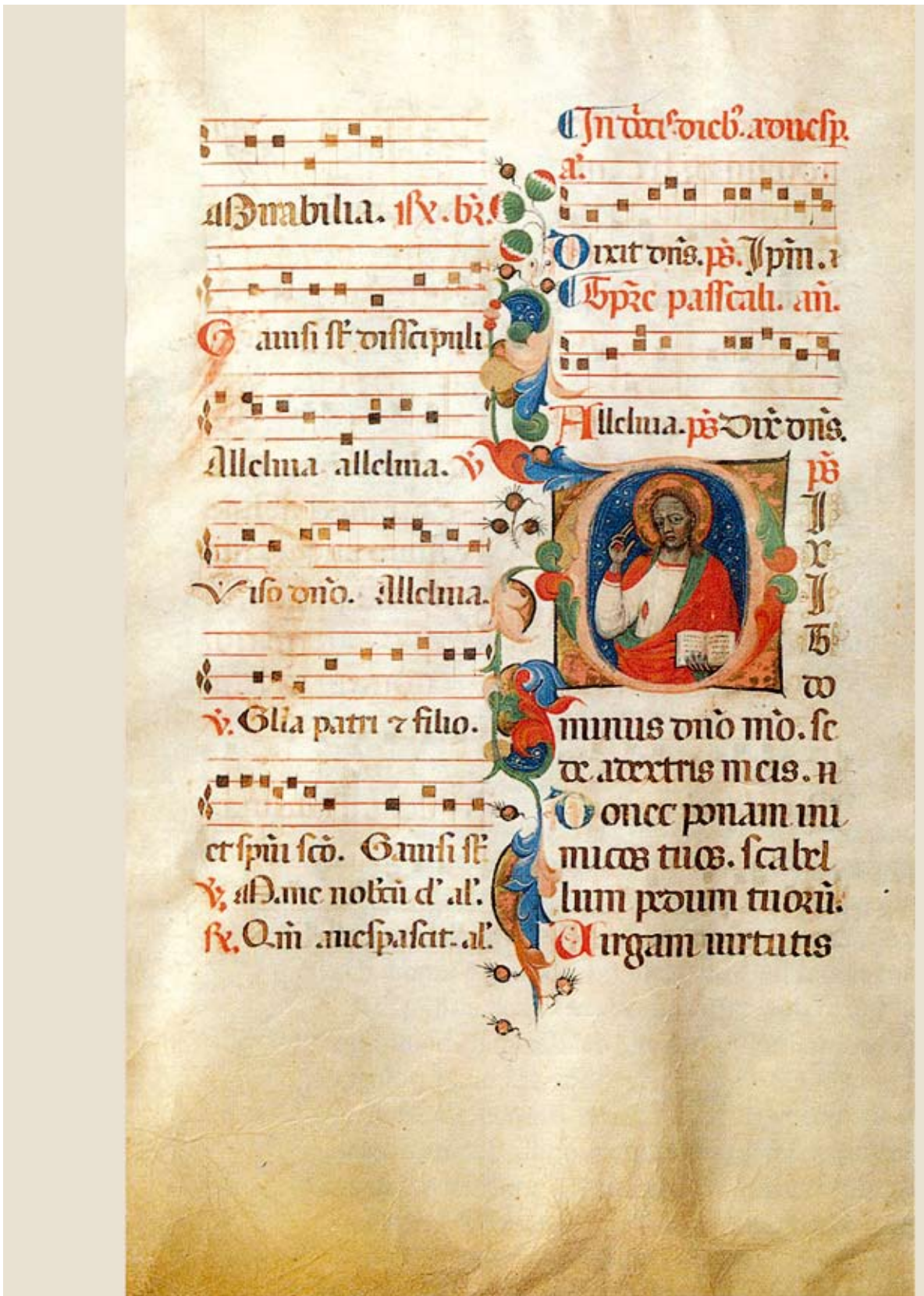

1. Giovanni di Antonio da Bologna, rapski psaltir, f. 57; Ps LII, *Dixit insipiens* (izvor: ANĐELKO BADURINA /bilj. 8/, sl. 25)
 Giovanni di Antonio da Bologna, Rab Psalter, f. 57v, Ps LII, *Dixit insipiens*

za eventualno sačuvanim reprodukcijama njegovih pojedinih dijelova, odnosno iluminiranih folija, ne bi li se tako stekao bolji uvid u ilustracije uništenog kodeksa. Naime, rapski je psaltir prvi objavio Hans Folnesics u svojem, za našu baštinu toliko značajnu djelu o iluminiranim rukopisima u Dalmaciji, davne 1917. godine.⁶ U toj je knjizi rapski kodeks kratko predstavljen s osnovnim podacima o dimenzijama, uvezu i broju stranica te s popisom svih iluminiranih inicijala. Prema Folnesicsevu popisu, u kodeksu je bilo osam figuralnih inicijala te još jedanaest drugih, dekoriranih isključivo florealnim ornamentima. Figuralne je inicijale Folnesics opisao navodeći i paletu. Pri opisu svakoga pojedinog inicijala naveo je i ulomak pripadajućeg mu teksta, što umnogome pomaže identifikaciji liturgijskog sadržaja. Folnesics je kodeks naime nazvao brevijarom, međutim citirani dijelovi upućuju na psaltir. Priložio je Folnesics i ilustraciju jednog inicijala, onog „S” na foliju 70 na kojem je prikazan utopljenik koji traži spas. To je inače uobičajena ilustracija LXVIII. psalma koja se usklađuje sa samim tekstom, bolje kazano sa samim početkom teksta psalma: *Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aque usque ad animam meam* (Spasi me, Bože; vode mi dođoše do grla!). Minijaturist dakle ilustrira prve riječi psalma, pa takav pristup nazivamo oslikavanjem *ad verbum*. Kod psaltira u razvijenom srednjem vijeku, osobito kod onih koji su korišteni u *službi časova* (*liturgia delle ore*), dakle kao Časoslov, to je uobičajen pristup obogaćivanju teksta, ilustriranjem odgovarajućeg inicijala. Sve u svemu, dakle, od Folnesicseva izdanja naslijedili smo tek reprodukciju jednog inicijala i kontekstualiziranje preostalih. U literaturi, koliko je meni poznato, o ovom je kodeksu pisano jezgrovito nakon Folnesicsa tek 1964. godine i to u katalogu izložbe o minijaturama u Jugoslaviji. Riječ je o izložbi koja je u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu bila održana u kasno proljeće spomenute godine. Tada ga autor u katalogu, Milan Prelog, još uvijek naziva brevijarom, a u kataloškoj su obradi ponovljeni najosnovniji podaci sadržani već ranije u djelu Hansa Folnesicsa. U samom katalogu izložbe reproduciran je u crno-bijeloj tehnici onaj isti „S”-inicijal u krupnijem planu, čime je uskraćen uvid u prateću biljnu dekoraciju vidljivu na reprodukciji kod Folnesicsa. Ističe se pritom da su inicijali vrlo ekspresivni, a zaključuje se da je kodeks „rad neke regionalne prepisivačke radionice u izravnom osloncu na neki venecijanski iluminirani rukopis.”⁷ U svojoj knjizi o iluminiranim rukopisima u Hrvatskoj ovaj koralni kodeks donosi i Anđelko Badurina, s tim da ga on prvi naziva, po mom sudu ispravno, psaltirom. Sve figuralne inicijale (*littera historiata*) opisuje ovim riječima: „U zlatnom kvadratu ružičasto slovo, a unutar slova

prikaz sadržaja psalma. Izvan slova na margini u prostor izlazi višebojni biljni ornament. Ima ih 8 i to na ff. 4r, 28r, 44r, 57v, 88r, 101v, 142v.” Spominje i one inicijale oslikane samo ornamentima (*littera dominicalis*). Evo što kaže: „Isti kao *littera historiata*, samo što se unutar slova nalazi biljni ornament. Nalaze se na početku pojedinih časova i blagdana, a ima ih 12.” Donosi i kolor-reprodukciju folija 57, što je, dakako, značajan napredak u odnosu na ranija izdanja jer se po prvi put informiramo o onome što se u struci naziva „*la mise en page*”, dakle informiramo se o izgledu cijele stranice, a to znači i o odnosu inicijala prema samom tekstu na njoj.⁸

U nastojanju da pronađem još pokoju ilustraciju iz rapskog psaltira, čime bi se stekao bolji uvid u oslikanu građu uništenog kodeksa, obratio sam se kolegama u Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu, znajući da je Anđelko Badurina bio njihov dugogodišnji djelatnik i da je upravo on, radeći na katalogizaciji hrvatskih iluminiranih rukopisa, mogao snimiti još pokoju folij ili barem inicijal. Dugujem stoga zahvalnost kolegi Milanu Pelcu koji me ohrabrio informacijama da se kod njih čuva fotografska ostavština A. Badurine koja je još uvijek nesređena, ali ipak dostupna. Pregledavši rečenu ostavštinu zaista sam naišao na crno-bijele fotografije pojedinih inicijala iz rečenog psaltira. Time su bile nešto proširene moje spoznaje o samom kodeksu pa sam, u jesen 2011. godine, održao dva izlaganja na znanstvenim skupovima u Zagrebu i Padovi o dvama franjevačkim psaltirima, o ovom rapskom i o onom zadarskom koji je također bio osakaćen još 1974. godine, kada su mu bili izrezani likovno najzanimljiviji foliji, njih ukupno devet.⁹ O zadarskom sam psaltiru nedugo nakon toga objavio i zaseban znanstveni prilog.¹⁰ U njemu sam najavio i obradu rapskog psaltira, posebno stoga što sam u međuvremenu ušao u trag jednom od njegovih folija koji se čuvaju u privatnoj zbirci u Bologni. Naime u dvama sam spomenutim predavanjima o psaltirima iz Zadra i Raba govorio o njihovoj likovnoj, a još više ikonografskoj i kronološkoj bliskosti, ali i o njihovu srodnom usudu. Prema informacijama kojima sam raspolagao, bio sam uvjeren da od rapskog kodeksa nije sačuvano ništa jer je, nakon što je bio otuđen, pronađen u moru, posve ispran. Održavši o spomenutim psaltirima izlaganje u Padovi, u jesen 2011. godine, bio sam pozvan od talijanskih kolegica Francesce Toniolo i Giordane Mariani Canova da im još jednom, u miru sveučilišnog kabineta, pokažem sve ilustracije naših dvaju postradalih psaltira. Istovremeno su mi ljubazno stavile na raspolaganje opsežnu literaturu. Nisam mogao ni sanjati da ću nakon nepunih dva sata od održanog predavanja o uništenom rapskom psaltiru u literaturi pronaći objavljenu reprodukciju jednog njegova

2. Giovanni di Antonio da Bologna, rapski psaltir, f. 132; Ps CIX, *Dixit Dominus* (izvor: MASSIMO MEDICA /bilj. 11/, 80)
 Giovanni di Antonio da Bologna, Rab Psalter, f. 132v, Ps CIX, *Dixit Dominus*

folija. To je folij s izvornom oznakom folijacije CXXXII, na kojem je inicijal „D”, a koji je u svim pojedinostima istovjetan s jednim od inicijala iz fotografske ostavštine A. Badurine u Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu. Nakon tog otkrića postao je jasniji redoslijed nemilog događaja. Psaltir je ukraden usred dana u ljeto 1986. godine. Pljačkaši su se brodom otisnuli na pučinu i ondje izrezali iz njega najzanimljivije folije, a nakon toga su „ostatak” bacili u more, jer je bilo lakše prokrijumčariti

stoga na reprodukcijama ne vidimo izvornu folijaciju. Poznate su nam još i četiri njegove *littere historiate* u crno-bijeloj tehnici (ff. 4, 70, 88, 101'). U svakom slučaju, dovoljno da se može raspravljati o njegovoj atribuciji i o njegovu sadržaju, pogotovu stoga što nam je Folnesics kontekstualizirao većinu inicijala i naveo folije na kojima su se nalazile. Naime, sačuvana dokumentacija, kako ona tekstualna, tako i ona likovna, izravno upućuje na sadržaj psaltira i njegovu nutarnju raščlambu. Riječ je o liturgijskom psaltiru u kojemu su figuralnim inicijalima označeni oni psalmi kojima započinje novi dan u liturgijskom tjednu. Započinja Ps I, *Beatus vir...* rezerviranim za nedjeljna čitanja. Zatim slijede početni psalmi za ostale dane u tjednu, ponedjeljak Ps XXVI,

3. Giovanni di Antonio da Bologna, rapski psaltir, f. 132', Ps CIX, *Dixit Dominus*, detalj (izvor: Fototeka Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu)
Giovanni di Antonio da Bologna, *Rab Psalter*, f. 132v, Ps CIX, *Dixit Dominus*, detail

nekoliko pojedinačnih folija negoli cijeli kodeks! Uništeni su kodeks ulovili u svoje mreže lokalni ribari, a izrezani su foliji završili na tržištu antikviteta, da bi jedan od njih, onaj u posjedu privatne osobe u Bologni, bio posuđen za izlaganje na tematskoj izložbi o minijaturi u Ferrari!¹¹ Zaključimo, najvjerojatnije je svih osam folija koji posjeduju *littere historiate* sačuvano, a tek je igrom slučaja jednome od njih poznato i mjesto čuvanja, jer je ljubaznošću novog vlasnika bio izložen, pa se njegova reprodukcija našla u katalogu rečene izložbe.

Trenutno dakle imamo uvid u kolor-reprodukcije dvaju folija rapskog psaltira s figuralnim inicijalima. To su foliji 57' i 132'. Oba folija čije kolor-reprodukcije poznajemo snimljena su međutim s *verso*-strane pa

4. Giovanni di Antonio da Bologna, psaltir u Musei Schifanoia u Ferrari (cod. O, f. 14'), Ps CIX, *Dixit Dominus*, detalj (izvor: ANNA DE FLORIANI /bilj. 21/, 156)
Giovanni di Antonio da Bologna, *Psalter from Musei Schifanoia at Ferrara* (cod. O, f. 14v), Ps CIX, *Dixit Dominus*, detail

5. Giovanni di Antonio da Bologna, rapski psalter, f. 4, Ps I, *Beatus vir*, detalj (izvor: Fototeka Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu)

Giovanni di Antonio da Bologna, *Rab Psalter*, f. 4r, Ps I, *Beatus vir*, detail

utorak Ps XXXVIII, srijeda Ps LII, četvrtak Ps LXVIII, petak Ps LXXX, subota Ps XCVII. Tu je još jedna *littera historiata*, ona uz Ps CIX, *Dixit Dominus Domino meo*. Taj se psalam koristi za sve *vespere* u tjednu, a to je večernja služba.

Drvene su korice kodeksa bile obložene kožom s utisnutim geometrijskim i stiliziranim biljnim ornamentom i, prema Badurini, bile su iz 15. stoljeća. Folnesics spominje i brončane zakovice. Tekst je bio pisan bolonjskom goticom (*littera bononiensis*) u dvama stupcima s po dvadeset redaka u stupcu. Veličina folija iznosila je 264 x 370 cm. Ukupno je posjedovao 230 folija. Slijede podaci o folijima na kojima su inicijali tretirani kao *littere historiate*:

f. 4 *B(eatus vir)*, što je je tekst psalma I (dalje Ps I). Sačuvana je fotografija u ostavštini A. Badurine (sl. 5). Inicijal je u visini posljednjih pet redaka na foliju u desnom stupcu. Ružičaste je boje na zlatnoj podlozi. Unutar inicijala na plavoj podlozi u njegovu donjem dijelu je poprse Davida koji svira lutnju u plavoj haljini i crvenu ogrtaču. U gornjem dijelu inicijala je poprse Boga Oca. Na margini je bogat florealni ukras s jednim

bradatim maskeronom u profilu. Folnesics nas izvješćuje o bojama.¹² Inače, u liturgijskim psaltirima stranica na kojoj započinje tekst Ps I najčešće je raskošnije oslikana od ostalih u kodeksu, što ovdje nije bio slučaj. Poznata su još najmanje dva folija sa Ps I, *B(eatus vir)* koja je oslikao Giovanni di Antonio da Bologna, jedan u Ferarri,¹³ a drugi iz antikvarne zbirke Dr. Jörn Günther Rare Books, Basel (sl. 11) i oba su znatno raskošnije koncipirana.

f. 29 *D(ominus illuminatio mea)*, Ps XXVI. Nije sačuvana reprodukcija. Ružičasti inicijal je na zlatnoj podlozi a iz njega se razvija bogati biljni ornament. Na plavoj je podlozi lik starca koji lijevom rukom ukazuje prema očima indicirajući sljepilo. Desnom se rukom oslanja o štap. Odjeven je u sivu haljinu, a glava mu je pokrivena zelenom kapom.¹⁴ Iako ne posjedujemo sačuvanu reprodukciju, sa znatnom se dozom sigurnosti može nagađati da je bio umnogome nalik na ilustraciju inicijala istog psalma koji se čuva u Museo Civico Amedeo Lia u La Speziji (sl. 6), jer je riječ o djelu istog minijaturista.

f. 44 *D(ixi: custodiam vias meas, ut non delinquam in lingua sua)*, Ps XXXVIII. Nije sačuvana reprodukcija. Folnesics pogrešno transkribira tekst ovako: *D(ixi*

6. Giovanni di Antonio da Bologna, folij iz nepoznatog psaltira u La Speziji, Ps XXVI, *Dominus illuminatio mea*, detalj (izvor: ANNA DE FLORIANI/bilj, 21/, 151)

Giovanni di Antonio da Bologna, *folio from an unknown Psalter at La Spezia*, Ps XXVI, *Dominus illuminatio mea*, detail

7. Giovanni di Antonio da Bologna, folij iz nepoznatog psaltira u Berlinu (nekoć kod P. Gaupe), Ps XXXVIII, *Dixi: custodiam*, detalj (izvor: ANNA DE FLORIANI /bilj. 21/, 152)

Giovanni di Antonio da Bologna, folio from an unknown Psalter at Berlin, Ps XXXVIII, Dixi: custodiam, detail

custodias animas meas). Ružičasti inicijal je na zlatnoj podlozi, a iz njega se razlistava bogat biljni ornament. Unutar inicijala mlađi muškarac u zelenoj haljini i u ogrtaču ciglene boje s ljubičastom kapuljačom prinosi na usta desnu ruku, što je gesta šutnje, dok u lijevoj ruci pridržava kodeks.¹⁵ U zamjenu za izgublenu reprodukciju upućujem na isti inicijal Giovannija di Antonija da Bologne na jednom foliju, nekoć kod Paul Gaupe u Berlinu (sl. 7).

f. 57' *D(ixi insipiens in corde suo)*, Ps LII. Sačuvana je kolor-reprodukcija cijelog folija pa u ovome slučaju ne ovisimo o Folnesicsevu opisu (sl. 1). Inicijal je u lijevom stupcu, a veličina mu se usklađuje s pet redova teksta. Uncijalni inicijal je ružičaste boje na zlatnoj podlozi, kao i kod svih dosad opisanih slučajeva. Unutar inicijala na plavoj podlozi je dopojasni lik bezumnika u plavosivoj haljini sa zelenim šalom oko vrata. U lijevoj mu je ruci neka suha, na samom vrhu procvjetala grana, na što i ukazuje kažiprstom lijeve ruke. Biljna povijuša razlistava se iz inicijala po margini, a u nju je ukomponiran i jedan maskeron.

f. 70 *S(alvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aque usque ad animam meam)*,¹⁶ Ps LXVIII. Crno-bijela reprodukcija je sačuvana kod Folnesicsa (sl. 8), a što se

boja tiče ovdje smo bez informacija jer ih Folnesics ne opisuje. Inicijal je veličine šest redaka teksta u desnom stupcu, a nutar inicijala je psalterist uronjen u vodu koja je ovdje simbol grijeha, pa uzdignutim rukama od Svevišnjega traži izbavljenje i oprost. Iz inicijala se među dvama stupcima razlistava biljna povijuša.

f. 88 *E(xultate deo adiutori nostro: jubilate deo Jacob)*, Ps LXXX.¹⁷ Sačuvana je fotografija u ostavštini A. Badurine (sl. 9). Dupojasni lik benediktinca s tonzurom,

8. Giovanni di Antonio da Bologna, rapski psaltir, f. 70, Ps LXVIII, *Salvum me fac*, detalj (izvor: HANS FOLNESICS /bilj. 6/, 163)

Giovanni di Antonio da Bologna, Rab Psalter, f. 70r, Ps LXVIII, Salvum me fac, detail

u profilu, postavljen na plavu podlogu, objema rukama zvoni u dva zvona sive boje. Za ilustraciju ovog psalma koriste se dva različita motiva. U nekim slučajevima to je svirač (ili svirači) s lutnjom, što je naš minijaturist koristio na jednom foliju sačuvanu u Cleveland Museum of Art, u drugim slučajevima, možda još češće ikonografsko rješenje, ovdje primijenjeno, ono je u kojem neki fratar ili pak kralj David udara u zvona. Primjera radi navodim čuveni psaltir Jeana de Berryja iz 1386. godine u BNF-u (Fr. 13091).

f. 101' *C(antate domino canticum novum)*, Ps XCVII. Sačuvana je fotografija u ostavštini A. Badurine (sl. 10). Ružičasti inicijal na zlatnoj podlozi. Unutar inicijala na plavoj podlozi postavljena su u profilu tri redovnika,

9. Giovanni di Antonio da Bologna, rapski psaltir, f. 88, Ps LXXX, *Exultate deo*, detalj (izvor: Fototeka Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu)
Giovanni di Antonio da Bologna, *Rab Psalter*, f. 88r, Ps LXXX, *Exultate deo*, detail

a ispred njih je, na nekom ormariću, rastvoreni kodeks postavljen na lektorile. Samo je monah u prednjem planu prikazan dopojasno, dok se ostaloj dvojici vide tek lica. I ovdje nas Folnesics škrto izvješćuje o bojama.¹⁸ Tek se nazire biljna povijuša na donjoj margini (*bas de page*) pa valja zaključiti da je inicijal smješten u dno stupca.

f. 132¹⁹ *D(ixit Dominus Domino meo)*, Ps CIX. Poznata je kolor-reprodukcija cijelog folija i crno-bijela fotografija inicijala u ostavštini A. Badurine (sl. 2-3). Inicijal je smješten po sredini desnog stupca, a visinom se usklađuje s pet redaka teksta. Iz njega se razlistava biljna povijuša u prostoru između dvaju stupaca. Ružičasti inicijal je, kao i svi ostali u ovom kodeksu, na zlatnoj podlozi. Unutar inicijala na plavoj pozadini dopojasni je lik Krista s rastvorenim kodeksom u lijevoj ruci, dok desnom blagoslivlja. Preko bijele košulje na kojoj je označena ubodna rana koplja crveni je plašt sa zelenom podstavom. Opisujući taj lik, M. Medica upozorava na portretne njegove srodnosti s nekim fizionomijama u drugim kodeksima atribuiranim Giovanniju di Antoniju, posebno na one u *Decretalima* iz Biblioteca Nazionale u Napulju (ms. XIV A. 21.) u kojem je sačuvan i potpis našeg minijaturista iz 1432. godine.²⁰

Dodao bih da su iste portretne karakteristike zamjetne i kod likova iz psaltira (cod. I i O) u Musei di Schifanoia u Ferarri (sl. 4) koji su također atribuirani našem minijaturistu.²¹ U cjelini gledajući, slikarski rukopis Giovannija di Antonija da Bologne vrlo je osobit. Likovi su uvijek postavljeni na plavu pozadinu na kojoj nisu razrađeni planovi. Pedantno slikani likovi pokazuju naglašenu ekspresivnost, a raspoznaje se i ujednačena tipologija portreta. Bogata povijuša uvijek izranja iz inicijala i razlistava se po marginama, a često je nastanjena pticama, fratrima ili pak ekspresivnim maskeronima. Kada je M. Medica 1987. godine s potpisanim napuljskim *Decretalima* povezo već spominjane psaltire iz Ferarre te još neke pojedinačne folije u Cleveland Museum of Art i u zbirci Giorgio Cini u Veneciji, počeo se ocrtavati umjetnički profil Giovannija di Antonija iz Bologne.²² U međuvremenu su ovoj jezgri približeni i drugi rukopisi (pa tako i naš rapski psaltir), a od osobite su važnosti pojedinačni foliji nekog psaltira razasuti po različitim zbirkama koje je okupila A. De Florian. U folije tog psaltira ubrajaju se: *B(eatus vir)*, Ps I u kolekciji Jörn Günter u Baselu (sl. 11); *D(ominus illuminatio mea)*, Ps

10. Giovanni di Antonio da Bologna, rapski psaltir, f. 101v, Ps XCVII, *Cantate*, detalj (izvor: Fototeka Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu)
Giovanni di Antonio da Bologna, *Rab Psalter*, f. 101v, Ps XCVII, *Cantate*, detail

11. Giovanni di Antonio da Bologna, folij iz nepoznatog psaltira u Dr. Jörn Günther Rare Books, Basel, Ps I, *Beatus vir*
 Giovanni di Antonio da Bologna, folio from an unknown Psalter, Ps I, *Beatus vir* (courtesy of Dr. Jörn Günther Rare Books, Basel)

XXVI u Museo Civico Amedeo Lia u La Speziji (sl. 6); *D(ixi: custodiam vias meas)*, Ps XXXVIII nekoć kod Paul Gaupe u Berlinu (sl. 7); *D(ixit insipiens)*, Ps LII nekoć kod Paul Gaupe u Berlinu; *E(xultate deo)*, Ps LXXX u Cleveland Museum of Art te *C(antate domino)*, Ps XCVII nekoć u Sotheby'su.²³

Rapski psaltir unutar opusa našeg minijaturista predstavlja svakako primjerak koji je manje ambiciozno zamišljen od drugih poznatih. Ipak, zanimljivo bi bilo znati je li nastao namjenski za ovaj samostan ili je pak kupljen na slobodnom tržištu. Dvije kratke rečenice kojima je A. Badurina okarakterizirao kodeks možda nude rješenje u tom pravcu. Evo što kaže: „Nastao je početkom 15. stoljeća u venecijanskom krugu. Franjevački sveci dodani naknadno.” Tu primjedbu o franjevačkim svecima u našem kodeksu moguće je interpretirati jedino tako da su među čitanjima za pojedine blagdane dopisana ona koja se odnose na franjevačke svece, primjerice Sv. Franu Asiškog, Sv. Antuna Padovanskoga, Sv. Bernardina Sienskog, Sv. Luja Tuluškog i još pokoju franjevačku sveticu. Ako je bilo tako, onda to znači da rapski psaltir nije nastao kao namjenska narudžba za konkretan samostan u kojem je korišten, već da je kupljen negdje na Apeninskom poluotoku gdje je djelovao naš minijaturist (Bologna, Ferrara, Modena...). No svejedno, pojavu ovog psaltira na otoku Rabu treba dovesti u izravnu vezu s utemeljenjem Franjevačkog samostana u Kamporu uz staru crkvu posvećenu Sv. Eufemiji, koja se u lokalnim izvorima spominje još od 13. stoljeća.²⁴

Odluka o utemeljenju samostana uz prethodnu privolu Ivana Kapistrana i pape Eugena IV. donesena je u Rapskom vijeću 1445. godine, a inicijativa je povjerena fra Nikoli Pulixano (Polišanin?), gvardijanu pri opservantskom samostanu Sv. Križa u predgrađu Zadra. Novoizabranom je gvardijanu fra Nikoli iz Šibenika rapska općina ponudila da sam odabere prikladno mjesto na otoku, a on se odlučio za položaj kod stare crkvice Sv. Eufemije.

Godinom 1446. datiran je i posvetni natpis u kojemu se spominje izgradnja sakralnog kompleksa, a postavlja ga rapski patricij koji ga je financirao.²⁵ Ime mu nerijetko u literaturi prenose kao Petar Car iako je u arhivskim dokumentima zabilježen kao *de Zaro*. Njegovo se ime sa spomenutog natpisa netočno transliterira kao *ser Petrus de Car* umjesto *de Ćaro*. U transliteracijama se uglavnom propušta uočiti da zabilježeni grafem za protonički sibilant familijarnog imena posjeduje serifu: uklesan je kao „Ć”, a ne „C”. Pritom se ne primjećuje da je zadnji vokal u imenu zapisan kao *littera inserta*. To je jedno sićušno „o” unutar grafema „R”. Time se dobiva epigrafički oblik *Ćaro*, što je puni ekvivalent za *Zaro* iz arhivskih zapisa.

Razvidno je iz tih podataka kako je samostan „profunkcionirao” tijekom 1445. i 1446. godine.

12. Ime *ser Petrus de Ćaro* uklesano na ploči o utemeljenju samostana 1446. godine, detalj natpisa (foto: N. Jakšić)

The name ser Petrus de Ćaro carved into the convent foundation slab, 1446, detail of inscription

Prvu zajednicu uz gvardijana fra Nikolu iz Šibenika činila su još dvojica njegovih sugrađana, Pacifik i Lovre, a pored njih i Ludovik *da Canali*, Antonije iz Bihaća, Andrija iz Ferma i Mihovil iz Dubrovnika.²⁶ Bila je to dakle sedmeročlana zajednica koja je od samog početka svojega djelovanja na otoku morala svakodnevno obavljati službu časova, za što im je prije svega bio neophodan psaltir. Sudim stoga da je psaltir, o kojemu je riječ, bio nabavljen u trenutku formiranja same zajednice te da je odmah bio dopunjen onim zabilješkama koje su se odnosile na franjevačke blagdane što ih spominje Badurina. Utoliko valja zaključiti da je uništen rapski psaltir nastao najkasnije 1445. godine, a pritom nije bio plod narudžbe, već je nabavljen kupnjom. Autor njegovih iluminiranih inicijala *Giovanni di Antonio* djelovao je upravo tih godina u gradskim središtima na suprotnoj obali Jadrana, u Bologni, Ferrari i Modeni. Od svih njemu pripisanih rukopisa potpisao je samo onaj u Napulju 1432. godine, pa u njemu i ističe da je podrijetlom iz Bologne. Taj je u kronološkom smislu i najraniji. Najkasniji među oslikanim rukopisima koji mu se pripisuju je raskošan rukopis Tita Livija, *Ab urbe condita*, kojega je za Novella Malatestu prepisao Jacopo della Pergola.²⁷ Minijature rukopisa u Biblioteca Malatestiana pokazuju međutim da je naš majstor u tom trenutku usvojio mnogo moderniji likovni izričaj.²⁸ U rapskom pak psaltiru minijature ga otkrivaju kao tipično gotičkog slikara, pa to sve govori u prilog činjenici da izgubljeni rukopis s minijaturama Giovannijsa di Antonija da Bologne valja datirati oko 1440. godine.

Ocjene o rapskom psaltiru izrečene u literaturi na hrvatskom jeziku bile su ipak paušalne. Naravno izrečene su davno kada je izučavanje minijatura bilo u nas na rudimentarnoj razini. U njima se još zrcali potreba da se pod svaku cijenu pripisuju nekoj domaćoj pisarnici, a ukoliko se naslućuju prekomorski utjecaji, onda je to uvijek Venecija.²⁹

Bilješke

- ¹ O nemilom me je događaju izvjestio gvardijan samostana fra Nediljko Jerkan u ljeto 2010. godine, koji je i u trenutku krađe 1986. godine bio u istom samostanu. Glavni hrvatski konzervator Miljenko Domijan potvrdio mi je da se prisjeća slučaja.
- ² Izložbu je pratio odgovarajući katalog u kojem sam pisao o pripadajućim oslikanim rukopisima: NIKOLA JAKŠIĆ, Iluminirani korali, u: *Milost susreta - umjetnička baština Franjevačke provincije sv. Jeronima*, (ur. Igor Fisković), Zagreb, 2010., 230-261.
- ³ MASSIMO MEDICA, Giovanni di Antonio da Bologna, u: *Dizionario biografico dei miniatori Italiani*, (ur. Milvia Bollati), Milano 2004., 283-285.
- ⁴ FEDERICA TONIOLO, Manoscritti miniati di area veneta e padana nelle biblioteche della Croazia: alcuni esempi dal XIII al XVI secolo, u: *Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell'Adriatico*, (ur. Guido Baldassari, Nikola Jakšić, Živko Nižić), Zadar, 2008., 201-218.
- ⁵ NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 2), 231-237.
- ⁶ HANS FOLNESICS, *Die illuminierten Handschriften in Dalmatien*, Leipzig, 1917., 162-163.
- ⁷ *Minijatura u Jugoslaviji (katalog izložbe)*, (ur. Zdenka Munk), Zagreb, 1964., 17 i 287.
- ⁸ ANĐELKO BADURINA, *Iluminirani rukopisi u Hrvatskoj*, Zagreb, 1995., 84 i sl. 25.
- ⁹ Nikola Jakšić, Iluminirani rukopisni kodeksi u sakralnim zbirkama: problemi čuvanja i prezentacije (primjeri iz Raba, Zadra i Dubrovnika), Simpozij *Knjiga u muzeju*, Muzej Mimara, Zagreb, 5. i 6. listopada 2011.; Nikola Jakšić, Manoscritti dalmati illuminati da Giovanni di Antonio da Bologna, Giornata di studio *Letteratura, arte, cultura italiana tra le due sponde dell'Adriatico*, Padova, 21 ottobre 2011.
- ¹⁰ NIKOLA JAKŠIĆ, Iluminirani psaltir 15. stoljeća zadarskih franjevača, *Ars Adriatica* 2, Zadar, 2012., 119-138.
- ¹¹ MASSIMO MEDICA, Pagina stacata di Salterio con Cristo benedicente, u: *La miniatura a Ferrara dal tempo di Cosmè Tura all'eredità di Ercole de' Roberti*, (ur. Federica Toniolo), Modena, 1998., 80-81.
- ¹² Initiale B, rosa auf Goldgrund. Innenbild: Auf blauem Grunde unten die Halbfigur Königin Davids in blauem Kleid und weißbrotem Mantel, in der Hand die Laute, oben ganz klein die Halbfigur Gottvaters in einer Strahlenglorie. In den bunten Blattranken am unteren Rande eine bätrige Maske. Das Ganze durch Feuchtigkeit stark zerstört. HANS FOLNESICS (bilj. 6), 162.
- ¹³ MASSIMO MEDICA, Salterio - Innario, u: *La miniatura a Ferrara dal tempo di Cosmè Tura all'eredità di Ercole de' Roberti*, (ur. Federica Toniolo), Modena, 1998., 81-83.
- ¹⁴ Goldgrund mit auslaufenden bunten Blattranken. Innenbild: Auf blauen Grunde die Halbfigur eines blinden Greises, der mit der Linken nach den Augen deutet. In der Rechten halt er den Stab, auf den er sich stützt. Er trägt ein graues Gewand mit Grüner Kapuze. HANS FOLNESICS (bilj. 6), 162.
- ¹⁵ Initiale (Dixit) wie f. 29 Innenbild: Ein jugendlicher Mann im grünen Kleid, ziegelrotem Mantel mit lila Kapuze, fährt sich mit der Rechten in der Gebärde des Schweigens an den Mund, in der Linken halt er ein blaues Buch. Halbfigur auf blauem Grunde. HANS FOLNESICS (bilj. 6), 162.
- ¹⁶ HANS FOLNESICS (bilj. 6), 163. Text transkribira prilično netočno, ovako: *S(alvus a me fac dominus)*.
- ¹⁷ Initiale E(xultate), wie f. 29. Innenbild: Vor blauen, weiß florierem Grunde steht die Halbfigur eines Benediktiners, der an zwei grauen Glocken läutet. HANS FOLNESICS (bilj. 6), 163.
- ¹⁸ Initiale C(antate), wie f. 29. Innenbild: Vor blauem, weiß florierem Grunde, stehen drei Mönche vor einem Lektorium, auf dem ein aufgeschlagenes Buch mit Scheinschrift liegt. Der erste halber Figur, von den beiden anderen nur die Köpfe sichtbar. HANS FOLNESICS (bilj. 6), 163.
- ¹⁹ Naime i HANS FOLNESICS (bilj. 6), 163 i ANĐELKO BADURINA (bilj. 8), 84, donose folij 142, međutim MASSIMO MEDICA (bilj. 11) donosi CXXXII. Netko je za jednu deseteticu pogriješio, što je teorijski provjerljivo uvidom u sačuvani folij u privatnom vlasništvu u Bologni.
- ²⁰ MASSIMO MEDICA (bilj. 11), 80.
- ²¹ Reprodukcije vidi u ANNA DE FLORIANI, *La Spezia. Museo Civico Amedeo Lia. Miniature*, Milano, 1966., 156.
- ²² MASSIMO MEDICA, Per una storia della miniatura a Bologna tra Tre e Quattrocento. Appunti e considerazioni, u: *Il tramonto del medioevo a Bologna. Il cantiere di S. Petronio*, (ur. Rosalba D'Amico i Renzo Grandi) Bologna, 1987., 188-192.
- ²³ ANNA DE FLORIANI (bilj. 21), 150-157.
- ²⁴ MILJENKO DOMIJAN, *Rab, grad umjetnosti*, Zagreb, 2001., 210.
- ²⁵ Više je puta prenesen u literaturi, a posljednje u MILJENKO DOMIJAN (bilj. 24), 214.
- ²⁶ DANIELE FARLATI, *Illyrici Sacri*, V, Venetia, 254-257.
- ²⁷ MASSIMO MEDICA, Tito Livio, Ab urbe condita. Decas IV, u: *La miniatura a Ferrara dal tempo di Cosmè Tura all'eredità di Ercole de' Roberti*, (ur. Federica Toniolo), Modena, 1998., 85; MASSIMO MEDICA (bilj. 3), 285.
- ²⁸ MASSIMO MEDICA (bilj. 3), 283-285.
- ²⁹ *Minijatura u Jugoslaviji (katalog izložbe)*, (ur. Zdenka Munk), Zagreb, 1964., 17; ANĐELKO BADURINA (bilj. 8), 84.

Summary

Fifteenth-century Illuminations in the Psalter from the Franciscan Convent at Kampo on Rab Island

The paper deals with a 15th century psalter that was kept in Franciscan convent at Kampo on Rab Island. In 1986 it was stolen, thrown away and later found in the sea by local fishermen. It was entirely destroyed. In this way, another worthy historical testimony disappeared from otherwise opulent heritage of this Dalmatian island.

Author has made an effort to reconstruct the destroyed manuscript through comparison with Dalmatian Franciscan manuscripts from both Zadar and Dubrovnik, chosen mostly because of their common contents. In literature, Kampo manuscript was concisely published long ago - in 1917 - by H. Folnesics, with a black-and-white photo of a single figural initial (fig. 8). In 1995, A. Badurina published a colour photo of a whole folium 57' with a figural miniature (fig. 1). In 2004, this was apparently enough for M. Medica to attribute these miniatures to Giovanni di Antonio da Bologna, active during the second half of the 15th century.

On the basis of the thorough descriptions by H. Folnesics and A. Badurina, it was obvious that the codex contained eight figural miniatures in total, with few decorative ones in addition. Author had assumed that the legacy of A. Badurina could contain few more photos of Rab miniatures and began the quest in the photo archive of Zagreb Institute of Art History. Consequently, photos were found: four, previously unpublished black-and-white reproductions of figural initials allowed further understanding of the lost codex illuminations. One of the miniatures with the figure of Christ (fig. 3) entirely matched a figural initial (fig. 2) from a privately owned folio that was exhibited in 1998 and published in the catalogue *La miniatura a Ferrara dal tempo di Cosmè Tura all'eredità di Ercole de' Roberti*, (ed. F. Toniolo), published in 1998. M. Medica has attributed this folium to Giovanni di Antonio da Bologna, unaware of psalter's original context.

All of the abovementioned led to conclusion that the most valuable folios have been cut from the codex that was thrown in the sea in order to ease the trafficking.

These new findings have facilitated an, at least partial, reconstruction of destroyed psalter's figural contents. Miniatures have been distributed according to the liturgical division of psalter, in the way that the initial psalm for each of the weekdays began with an initial adorned with a figural miniature, as was usual with contemporary examples.

The distribution of the miniatures: first image is related to Psalm I (ff: Ps I) on f. 4, illustrating the beginning of text *Beatus vir*, (fig. 5), related to Sunday. It is followed by Monday, on f. 29 *Dominus illumination mea*, Ps XXVI, with no preserved reproduction. On f. 44, there is a Tuesday text: *Dixi: custodiam vias meas, ut non delinquam in lingua sua* from Ps XXXVIII. Its reproduction has not been preserved. Wednesday's f. 57': *Dixi insipiens in corde suo*, Ps LII, with a colour representation of the entire folium (fig. 1), showing a figure of a reckless man. On Thursday f. 70: *Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aequae usque ad animam mea*, Ps LXVII (fig. 8). The Friday f. 88: *Exultate deo adiutori nostro: jubilate deo Jacob*, Ps LXXX (fig. 9), and the Saturday f. 101' *Cantate dominon canticum novum*, Ps XCVII (fig. 10). The eighth miniature is related to Ps CIX, with verses *Dixit Dominus Domino meo*, used to commence the vespers. This folium is the only one that has been preserved (fig. 2) and whose original context is proved by a black-and-white photo from Zagreb Institute of Art History (fig. 3).

Except for a general confirmation of the suggested attribution to Giovanni di Antonio da Bologna, author points out to some of the corresponding miniatures from codices illustrated by that miniaturist, particularly the compositions that haven't been preserved in the photo-archives of Rab codex (figs. 4, 6, 7, 11).

Finally, author dates the psalter before 1445, year of the foundation of Kampo Franciscan convent in which it had been used, furthermore pointing out that the name of the Rab aristocrat who financed the construction was Petrus de Zaro, and not Car as was generally accepted in the literature.